

2.8. Українське шкільництво в ретроспективі парламентської діяльності МІЛЕНИ РУДНИЦЬКОЇ

Одна з яскравих жіночих постатей в українській історії – постать Мілени Рудницької. Її життєвий (1892–1976) і творчий шлях – надзвичайно різноманітний і багатогранний – дуже тісно пов’язаний з історією національно-визвольних змагань галицьких українців у ХХ столітті. Мілена Рудницька була видатним політиком, соціологом, педагогом, журналістом, ідеологом і провідником українського жіночого руху. Її ім’я заборонялось згадувати у радянський період, оскільки жінка присвятила своє життя боротьбі за визволення України від національного гніту з боку СРСР та тогочасної Польщі.

На особливу увагу заслуговує висвітлення питання парламентської діяльності Мілени Рудницької, зокрема її роботи в освітній комісії польського сейму упродовж 1928–1935 рр. Метою публікації є аналіз основних напрямів її роботи у польському сеймі щодо захисту українського шкільництва, зокрема, реорганізація системи народних шкіл, наповнення підручників матеріалом з української історії, боротьба за україномовні школи, захист інтересів українських учителів, відкриття закритих українських гімназій та українського університету у Львові як запорука національно-культурного відродження та піднесення національної свідомості українців.

Для вивчення цього питання найбільше зацікавлення викликають наукові праці М. Дядюк [17, 18]. У фокусі її досліджень перебуває жіноче товариство «Союз українок», яке очолювала М. Рудницька, організаційне становлення українського жіночого руху та його задіяність у тогочасні суспільно-політичні процеси: співпрацю з політичними партіями і громадськими організаціями у період виборчих кампаній, внесок у розвиток парламентаризму та консолідацію українського суспільства. Праця М. Богачевської-Хом’як [1] містить матеріали про суспільно-політичну діяльність видатної громадсько-політичної діячки. Т. Орлова [21] зробила спробу віддзеркалити в українській історіографії її життєвий та творчий шлях. Проте великосяжне дослідження історії життя і діяльності М. Рудницької залишається поки що у перспективі.

Мілена Рудницька належала до родини непересічних українців. Її братами були політик та журналіст Іван Кедрин-Рудницький, професор зарубіжної літератури Михайло Рудницький, композитор Антін Рудницький. А відомий історик української суспільно-політичної думки, політолог і публіцист Іван Лисяк-Рудницький був її сином.

Народилася вона у місті Зборові на Тернопільщині. Після раптової смерті батька у 1906 р. сім'я переїхала до Львова. Початкову освіту Мілена отримала вдома, згодом у 1910 р. закінчила класичну гімназію у Львові. Незважаючи на тогочасні складнощі для жінки у здобутті вищої освіти, Мілена навчалася на філософському факультеті Львівського, а потім Віденського університетів. Навчання закінчила захистивши звання доктора філософії працею «Математичні основи естетики Ренесансу», а у 1923 р. отримала диплом доктора філософії з педагогіки та дидактики [2, с. 167]. З 1919 р. і майже до самої смерті М. Рудницька виступала у пресі зі статтями на політичні, феміністичні та виховні теми. Працювала вчителькою середніх шкіл, а потім викладачкою на Вищих педагогічних курсах у Львові [21, с. 13]. У 1921 р. брала активну участь у жіночому русі, заклала його ідеологічні підвалини, організувала і очолила Союз Українок (1938–1939 р.р. – Дружина Княгині Ольги). З іменем Мілени Рудницької пов'язане створення Світової організації українського жіноцтва поза межами Радянського Союзу [2, с. 167].

З кінця 1920-х рр. М. Рудницька залишила працю вчительки й повністю присвятила себе громадській і політичній роботі. Палке бажання якнайбільше прислужитися рідному народові змусило її активно влитися у політичне життя Галичини, ставши членом однієї з найвпливовіших західноукраїнських політичних партій міжвоєнного періоду – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Це був нелегкий період її життя, багатий на прикромі, тривоги, але це був період невсипущої плодотворної праці, безнастанної боротьби за національну ідею та відданості своєму народові.

Разом зі своїм чоловіком Павлом Лисяком, одним із засновників і провідних діячів УНДО, Мілена брала діяльну участь у роботі цієї найчисельнішої української політичної партії у Галичині і Польщі. Упродовж

двох каденцій – 1928–1930 та 1930–1935 р.р. була обрана послом від УНДО до польського сейму. Працюючи у сеймових комісіях – освітній та закордонних справ, вона сміливо і наполегливо захищала українську справу як під час засідань комісій, так і в численних прилюдних виступах. Посолка брала активну участь у допомогівій акції голодуючим у радянській Україні, намагалася звернути увагу громадськості світу на штучно організований в Україні голод. З цією метою вона виступала на засіданнях різних комісій і підкомісій Ліги Націй та в інших організаціях і захищала права українців.

З самого початку свого панування на західноукраїнських землях польська влада проводила політику денаціоналізації і асиміляції корінного населення. Особлива роль у реалізації цієї політики відводилася полонізації українського шкільництва. Однією з надзвичайно важливих акцій політичної діяльності М.Рудницької була боротьба за українське національне шкільництво. У цій справі вона привернула загальну увагу ораторським талантом, логікою, неспростовною аргументацією, а, головне, – відважною критикою польських властей за переслідування української культури та руйнування української школи [19].

Справа захисту української школи була в центрі уваги послів від УНДО у польському парламенті починаючи з 1928 р. Важливим питанням, що було ініційоване М. Рудницькою, і стояло на порядку денному в освітній комісії сейму, було безпідставне закриття п'яти вищих класів державної гімназії у Станіславові (нині – Івано-Франківськ). Причиною закриття стала відмова українських гімназистів у примусовому святкуванні 3 травня 1928 р. Дня Конституції Польщі. В результаті цього за шість тижнів до закінчення навчального року понад 200 учнів-українців залишилися за стінами гімназії. Відмовившись від участі у святі, вони керувалися суто ідейними мотивами, оскільки 11 листопада, під час святкування Дня Незалежності Польщі польська публіка зустріла українську молодь зневагою та лайкою.

На думку М. Рудницької, цей факт, нечуваний в історії шкільництва, не витримує критики ані з педагогічного, ані з політичного погляду. Вона закликала вникнути у переживання української молоді, наголосила, що школа

не повинна нівечити національні почуття та сіяти в юних душах зневагу до цих почуттів. З політичного погляду такий вчинок шкільної адміністрації суперечить міжнародним трактатам, які протирічать національним інтересам українців [22, с. 443-444].

У лютому-березні 1931 р. у сеймі обговорювались проекти законів «Про шкільний устрій» і «Про приватні школи і наукові та виховні заклади». Перший з цих проектів передбачав скасування двох перших класів гімназії і поділ середньої школи на чотирикласну гімназію і двокласний ліцей. Тільки закінчення початкової школи другого ступеня (6 класів) давало право вступу до гімназії. Це утруднювало доступ до середньої освіти дітям українських селян – українці не мали жодної шестикласної державної школи, а лише три семикласні у Львові, Перемишлі і Коломиї. Право вступу до вищих навчальних закладів давало закінчення ліцеїв, яких українці теж не мали.

Виступаючи в сеймі 26 лютого 1932 р. від імені Української парламентської репрезентації (УПР), М. Рудницька піддала критиці законопроект про «Шкільний устрій» як такий, що закриває українській молоді доступ до освіти. Положення про «державне виховання» вона розцінювала як намагання відібрати в українців всякий вплив на виховання нових поколінь і втягнення української молоді до чужої виховної системи з метою видерти з її душі національні ідеали. Цьому положенню вона протиставила принцип національного виховання. Свою промову посолка завершила словами: «Можете до часу одержувати над нами перемоги в тих ділянках, де вирішує фізична сила, але душі української дитини в нас не відберете. Цю боротьбу за душу української дитини ви програєте!» [12, с. 1].

М. Рудницька з колегами-парламентаріями запропонувала низку поправок до законопроекту «Про шкільний устрій». Зокрема пропонувалося: при укладенні програм для шкіл враховувати потреби вивчення історії і географії національних меншин; до складання навчальних програм залучати наукові установи цих меншин (для українців – Наукове товариство імені Т.Шевченка у Львові); утворювати ліцеї з українською і білоруською мовами

викладання. Однак згаданий законопроект був прийнятий без урахування коректив українського парламентського клубу [13, с. 2].

Загалом, становище української школи в Польщі було надзвичайно важким. Навчальні заклади не отримували від держави фінансової допомоги, а те, що залишилося від австрійських часів, було знищено за період польського панування (з 3000 українських шкіл, на 1931 р. їх залишилось лише 760). В такій ситуації 400 тис. українських дітей шкільного віку були повністю позбавлені можливості навчатися. Польська політика в освітній сфері провадилася по лінії інтересів тих партій, які намагалися знищити український народ [20, с. 4].

В лютому 1932 р. в сеймі тривали дискусії над законопроектом «Про приватне шкільництво». М. Рудницька назвала його шкідливим, оскільки він запроваджував поліційну систему в життя школи. Статті 2 і 6 цього закону передбачали надання відомостей про політичну «благонадійність» засновника школи та членів учительського колективу, а стаття 49 на практиці вимагала від педагогів шпигувати за українською молоддю та доносити на неї органам державної поліції. Керівництво педагогічним колективом мало здійснюватись не міністром освіти, а начальником відділу безпеки. Отже, цей законопроект піддавав українські приватні школи під владу «поліційних чинників» [11, с. 3]. Посолка наголосила, що приватне шкільництво для українців – це школа, яка виховує молоде покоління в національному дусі і має величезне значення для українського населення, яке стало відірване від своїх національних коренів і проживало в межах чужої держави [23, арк. 16]. Вона назвала цей законопроект «таким злим, що його годі поправити», тому Український клуб відмовився його підтримати.

Питання про відновлення діяльності трьох українських гімназій – Дрогобицької, Рогатинської та Тернопільської, закритих восени 1930 р. під час пацифікації (умиротворення), – неодноразово піднімалось українськими депутатами у польському сеймі впродовж наступних шести років, але безрезультатно. Це питання підняла М. Рудницька 13 січня 1931р. під час голосування за бюджет міністерства внутрішніх справ, коли заявила, що

освітня політика польської держави повністю залежна від діяльності цього міністерства і звинуватила його у закритті українських гімназій [4, с. 4; 5, с. 1].

Черговий раз воно обговорювалось в жовтні 1931 р. на засіданні освітньої комісії сейму. Польські послы наголошували, що Дрогобицьку і Рогатинську гімназії було закрито у зв'язку з приналежністю їх учнів до Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН), участю у саботажних акціях, що у будинку Рогатинської гімназії під час обшуку нібито було знайдено зброю. Саме з цієї причини польські парламентарії назвали внесення українських послів щодо відновлення діяльності українських навчальних закладів безпредметними і відкинули їх.

У відповідь на це М. Рудницька наголосила, що закриття гімназій було частиною пацифікаційної концепції уряду і роз'яснила, якої шкоди було завдано молоді, учительському складу та українському громадянству вцілому через закриття процвітаючих українських навчальних закладів [23, арк. 1734; 9, с. 2]. Факти, які вона наводила були настільки переконливі, що цю заяву підтримали окремі послы-поляки, заявляючи, що відкриття українських гімназій не є актом ласки з боку польського уряду, а самозрозумілим правом українського населення [23, арк. 1734].

Щодо Тернопільської гімназії, то причиною її закриття восени 1930 р. уряд назвав участь учнів гімназії у саботажній акції. Але коли ця теорія не втрималася у результаті судових справ над трьома учнями, які були звільнені від вини і покарання, було створено нову теорію, – що гімназію було закрито за її діяльність у 1925–1929 р.р. Польська адміністрація пояснювала це тим, що, нібито, у 1925 р. на території закладу існувало угруповання УВО, внаслідок чого гімназія стала вогнищем протидержавної акції. На численних прикладах М. Рудницька доводила, якої моральної шкоди було завдано українській молоді через утримання в тюрмі та неможливість закінчити навчання. Вона наголошувала на величезному значенні Тернопільської гімназії для українського громадянства. Гімназія була єдиним державним середнім закладом з українською мовою навчання на території цілого Тернопільського

воєводства з населенням понад 900 тис. українців, у той час, коли поляки мали у своєму розпорядженні 17 державних середніх шкіл [23, арк. 1735].

М. Рудницька та інші українські парламентарії – Д. Великанович, С. Баран, – неодноразово піднімали у польському парламенті питання відкриття трьох українських гімназій. Проте, на жаль, польська влада так і не проявила доброї волі, не зробила жодного зустрічного кроку у справі відновлення несправедливо закритих українських державних гімназій. Більше того, міністр віросповідань Польщі у відповідь на одну з промов українських послів щодо неправомірного закриття українських гімназій, відкрито заявив: «Або бажаєте спокійної культурної праці в межах польської держави, або хочете борби, а тоді я прирікаю вам, що буду протидіяти плеканню в молоді елементу борби з народом і польською державою всіми середниками, які право дає мені до руки» [24, арк. 338; 6, с. 2; 7, с. 2].

Асиміляції підростаючого покоління українських громадян була підпорядкована уся система виховання і навчання дітей, яку здійснювали здебільшого польські учительські кадри під контролем служб державної безпеки. Для вчителів української національності доступ до роботи у державних школах був обмежений з політичних мотивів. В лютому 1931р. в сеймі тривала дискусія над бюджетом Міністерства освіти. Українські парламентарії наголошували, що освітня і шкільна політика польського уряду відносно українського населення мала на меті здійснити повну асиміляцію і знищення українського народу. Яскравим доказом цього стала дискримінація українського учительства [23, арк. 3-4]. Українці не мали ніякого впливу на свої школи, бо керівництво ними на українських землях здійснювалось поляками. Так, у 1930 р. з Львівської кураторії були переселені 60 вчителів-українців за сотні кілометрів від родинних місць, не зважаючи на їх важке моральне і матеріальне становище. Більшість з них мала по 20-30 років стажу. Багато українських учителів були звільнені з посад польськими інспекторами. Українське учительство було повністю позбавлене законних прав [23, арк. 7; 10, с. 2].

В грудні 1930 р., М. Рудницька та інші ундовські посли подали інтерпеляцію (запит) до Ради Міністрів Польщі щодо безпідставного переселення вчителів української національності на польські землі. У відповідь на цей запит голова Ради Міністрів В. Славек 9 лютого 1931р. повідомив, що усунення українських учителів від виконання службових обов'язків та переселення їх на західні землі Польщі пов'язане з тим, що «вони не дбали про належний напрям і виховуючий вплив школи, а діяльність окремих з них мала виразний антидержавний характер» [24, арк. 337; 8, с. 2]. Крім того, у відповіді наголошувалось, що в таких умовах добро школи було під загрозою і шкільна влада мала на меті усякими способами їй запобігти.

Згідно мовного закону від 31 липня 1924р. державною мовою на території польської держави проголошувалася виключно польська мова. Таким чином, фактичний стан, який посідала українська мова на території Західної України, свідчив про дискримінаційне щодо неї відношення з боку польських властей, які прагнули якнайшвидше ополячити українське населення, в першу чергу, шляхом колонізації українських навчальних закладів усіх типів. Утискування польськими законами прав української мови, а також численні невиконання та перекручення на практиці навіть того мінімального обсягу прав, які вони їй гарантували, підкошувало організм цілої нації.

Щоби надати видимої законності реакційним акціям польської влади в освітній сфері, у 1932 р. на основі декрету президента уряд провів шкільний плебісцит (попередній відбувся у 1925 р.). Проте, і на цей раз шкільна й загальна адміністрація не зупинилася перед фальшуваннями. Хоч у 1932 р. батьки 400 тис. українських дітей зібрали 300 тис. декларацій (у три рази більше, ніж у 1925р.) з вимогою навчання рідною мовою, але незважаючи на це близько 500 українських шкіл були перетворені на польські або утравістичні (двомовні). У результаті – відбулося погіршення стану українського шкільництва майже на 20% [3, арк. 90].

Справа шкільного плебісциту, зокрема зловживань польської влади під час його проведення, неодноразово піднімалася ундовськими депутатами у польському парламенті. Отримуючи численні скарги на місцеву владу та

органи поліції, українські посли і сенатори подавали інтерпеляції до уряду, в яких наводилися конкретні факти фальшування шкільних декларацій, а відтак – і результатів плебісциту. Працюючи в освітній комісії сейму, М. Рудницька разом з Д. Великановичем від імені президії УПР в березні 1933 р. звернулися до Міністра віросповідань і освіти Польщі із заявою про масові зловживання під час шкільного плебісциту, вимагаючи покласти край такій політиці уряду [24, арк. 408]. Проте ніякої реакції на запити українських послів у цій справі з боку уряду не було.

Питання українського шкільництва обговорювалися ундовськими парламентаріями у польському сеймі і в наступні роки. В лютому 1933 р. на засіданні сейму тривала дискусія над проектом закону «Про академічні школи». Український клуб зробив внесення до цього закону, суть якого полягала у створенні як окремої самостійної академічної школи українського університету у Львові. М. Рудницька разом з колегами-послами В. Загайкевичем, Л. Макарушкою, Д. Великановичем стверджували, що внесення Українського клубу і боротьба українців за самостійний український університет у Львові є доказом нестримного прагнення українського народу до розвитку всіх його цінностей у всіх сферах життя, зокрема у сфері освіти [23, арк. 257; 14, с. 1]. Вони звернули увагу і на той факт, що польський закон про засади воєводського самоврядування від 26 вересня 1922 р. зобов'язував створення українського університету протягом двох років, тобто до 25 вересня 1924 р. [23, арк. 258; 14, с. 2]. Невиконання цього закону свідчило перш за все про хиткість правового порядку в Польщі і невиконання нею міжнародних зобов'язань. 4 березня 1933р. під час голосування на засіданні парламенту були відкинені всі внесення українських послів і закон «Про академічні школи» був прийнятий голосами санаційної більшості [15, с. 4].

Справа українського університету піднімалась українськими послами у польському сеймі 18 січня 1934 р. на засіданні бюджетної комісії під час обговорення бюджету Міністерства віросповідання і освіти. Вони стверджували, що український університет у Львові мав діяти вже десяток років, проте обіцянка польського уряду залишилася лише на папері. Більше

того, у зародку було придушено відкриття приватного українського університету у Львові та закрито 8 кафедр з українською мовою викладання, що діяли ще за австрійських часів у Львівському університеті. Близько 20% населення Польщі, в першу чергу українці, були позбавлені власної вищої школи і права навчатися на рідній мові, у той час, коли польських вищих навчальних закладів на той час нараховувалося 14 [23, арк. 258].

На засіданні освітньої комісії сейму в березні 1935р. обговорювалось внесення українських послів про зниження оплати за навчання в академічних школах. Посли М. Рудницька і Д. Великанович зазначили, що високі шкільні оплати дошкуляють українським студентам, що походять з бідних родин. Польська держава всіма можливими засобами підтримувала своє студентство. Українські ж студенти були позбавлені будь-якої допомоги і підтримки з боку польської держави [16, с. 2]. Проте ця та інші заяви українських послів, залишалася поза увагою парламентської більшості.

Діяльність М. Рудницької у варшавському парламенті відбивала національні прагнення західноукраїнського населення. Вона не обмежувалася лише кількогадинними промовами та обширними інтерпеляціями, а разом з колегами подавала внесення з готовими законопроектами. У численних виступах, депутатських запитах посолка піднімала питання українського шкільництва. Усвідомлюючи важливу роль школи для національно-культурного відродження українців, зокрема піднесення національної свідомості української молоді, вона виступала за реорганізацію системи народних шкіл, наповнення підручників матеріалом з української історії, виступала за відкриття закритих українських гімназій, за те, щоби навчання у школах здійснювалося українською мовою, клопотала про долю українських вчителів і, нарешті, разом з колегами-парламентаріями від УНДО, виступала ревним поборником ідеї відкриття українського університету у Львові й створення кафедр з українською мовою викладання. Використовуючи трибуну варшавського парламенту, вона докладала усіх зусиль для захисту прав західноукраїнського населення у всіх сферах його життя, зокрема у сфері освіти.

Список використаних джерел та літератури

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
2. Визначні постаті Тернопілля. Біогр. збірник. Упор.: О.Г. Бенч, В.М. Троян. – К.: Дніпро, 1998. – 232 с.
3. Державний архів Львівської області. – Ф.121. – Оп.3. – Спр. 837.
4. Діло. – 1931. – 16 січня. – С.4.
5. Діло. – 1931. – 17 січня. – С.1.
6. Діло. – 1931. – 25 грудня. – С.2.
7. Діло. – 1931. – 26 грудня. – С.2.
8. Діло. – 1931. – 4 березня. – С.1–2.
9. Діло. – 1931. – 4 листопада – С.2.
10. Діло. – 1931. – 5 березня. – С.2.
11. Діло. – 1932. – 21 лютого. – С.3.
12. Діло. – 1932. – 5 березня. – С.1.
13. Діло. – 1932. – 6 березня. – С.1-2.
14. Діло. – 1933. – 23 лютого. – С.1-2.
15. Діло. – 1933. – 8 березня. – С.4.
16. Діло. – 1935. – 15 березня. – С.2.
17. Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. – Львів, 2011. – 368 с.
18. Дядюк М. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / М.С.Дядюк. – Львів, 2002. – 20 с.
19. Життєпис Мілени Рудницької [Електронний ресурс] // Режим доступу до джерела: <http://www.upu.plast.org.ua/kureni/upu56/patron/>
20. Новий час. – 1931. – 13 лютого. – С.4.
21. Орлова Т. Мілена Рудницька у дзеркалі української історіографії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2010. – С. 12-15.

22. Рудницька М. Статті. Листи. Документи. – Львів, 1998. – 844 с.
23. Biblioteka Narodowa, Warszawa (далі – BNW). – Мф. 85778.
BNW. – Мф. 86475.